

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

2

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

2

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Cepreij B. ПОЛЕХОБ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondelije, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

Vasilijus Safronovas, Vytautas Jokubauskas, Vyngantas Vareikis, Hektoras Vitkus. **Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija**. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018, 455 p. ISBN 978-9955-18-991-6.

Solidūs lyginamieji tyrimai šiuolaikinėje lietuvių istoriografijoje yra gana retas reiškinys, todėl ypač džiugina keturių Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslininkų kolektyvinė monografija, kurioje analizuojamos Pirmojo pasaulinio karo patirtys bei šio istorinio įvykio funkcionavimas Rytų Prūsijos ir Lietuvos visuomenių kultūrinėje atmintyje tarpukariu. Ši knyga galėtų būti pavyzdys, kaip turi būti atliekami komparatyvistiniai tyrimai.

Gali būti, kad Lietuvos ir Rytprūsių visuomenės kaip lyginamieji objektai pasirinktos todėl, kad kai kurie aptariamos monografijos autoriai jau daug metų tyrinėja visuomeninius procesus ne tik Lietuvoje, bet ir gretimoje Rytų Prūsijos visuomenėje¹, tačiau toks pasirinkimas taip pat pagrįstas labai rimtais moksliniais argumentais. Ankstesnėje pasaulinėje istorinėje literatūroje buvo įsitvirtinęs teiginys, esą Vakarų valstybėse šis karas buvo sureikšmintas, visuomenės elitai dėjo pastangas palaikyti jo atmintį, kai „naujojoje Europoje“ jis buvo „pamirštas“. Rytų Prūsijos visuomenė šioje knygoje „atstovauja“ Vakarų Europai, o Lietuvos visuomenė – Rytų (p. 11–12). Taigi keturi kolektyvinės monografijos autoriai šiuo tyrimu bando patikrinti, ar minėtą teiginį iš tiesų galima pagrįsti šių dviejų atvejų analize, ir prieina prie išvados, kad šis istoriografinis teiginys yra perdėm supaprastintas, o Didysis karas funkcionavo ir Lietuvos visuomenės kultūrinėje atmintyje, tiesa, jam suteikiamos reikšmės skyrėsi nuo pastebėtų Rytų Prūsijos visuomenėje. Tuo pat metu autoriai pastebi, kad strategijos, kurias pasitelkia vienos ir kitos visuomenės elitai, „atmindami“ vienus karo epizodus ir „pamiršdami“ kitus abiejose visuomenėse, buvo labai panašios (p. 397). Tęsiant šią – lyginamosios istorijos – temą, dar reikia paminėti, kad knygoje iš tiesų kartais kalbama apie tris skirtingas visuomenes: Rytų Prūsijos,

¹ V. Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, Vilnius, 2015.

Lietuvos (tos dalies, kuri iki karo buvo Rusijos imperijos sudėtyje) ir Klaipėdos krašto. Pastarojoje karo sureikšminimo tendencijos neretai buvo panašesnės į tas, kurias autoriai užčiuopė Rytų Prūsijoje, ir mažiau artimos likusios Lietuvos dalies kultūrinės atminties procesams. Prie tokios išvados, pavyzdžiui, knygos autoriai prieina analizuodami simbolius, ženklus ir įvairias karo patirtis. Aptariamoje knygoje rašoma, kad „Rytų Prūsijoje ir Klaipėdos krašte simbolių, skirtų Didžiajam karui, būta keliolika, jei ne keliasdešimt, kartų daugiau nei buvusioje Rusijos imperijos teritorijoje, kurią paveldėjo Lietuva tarpukariu.“ (p. 308, panašiai – p. 318). Tai tik dar vienas požymis, rodantis, kaip Lietuvos Respublikos elitui tarpukariu buvo sunku integruoti Klaipėdos krašto visuomenę². Baigiant komparatyvistinio aspekto aptarimą, dar reikia pabrėžti, kad knygos autoriai sąmoningai pasirinko lyginti dvi visuomenes, o ne dvi valstybes, nors bent jau Lietuvos visuomenės atveju tarsi ir trūksta tam tikro nuoseklumo: neretai dėmesio centre yra tik lietuviai ar tik lietuviškajame diskurse dominuojantys naratyvai.

Recenzuojamoje knygoje aptiriamos trys pagrindinės temos: karo patirtys, suprantamos kaip „aktyvūs, paliečiantys karo išgyvenimai“ (p. 11), karo patirčių sureikšminimas tarpukariu (čia pagrindiniai veikėjai yra vadinamosios patirčių bendruomenės) bei viešas tų reikšmių perteikimas. Trečiosios temos atveju pagrindiniai veikėjai jau yra visuomenių elitai.

Pirmame skyriuje „Karo patirtys ir poveikis visuomenės konsolidacijai“ autoriai lygina Rytų Prūsijos ir Lietuvos visuomenių patirčių įvairovę ir siekia išsiaiškinti, kiek šių visuomenės narių tarnavo įvairiose kariuomenėse³, kiek iš jų pateko į nelaisvę, okupacinių režimų politiką, aptaria įvairių šalpos organizacijų veiklą ir kitas panašias problemas. Šios temos dar galėtų būti plėtojamos ir vėlesniuose tyrimuose, nes kartais istorikai iš Klaipėdos remiasi ne archyviniais šaltiniais, bet proporciniais skaičiavimais (pavyzdžiui, apie tarnavusius įvairiose kariuomenėse ar patekusius į nelaisvę (p. 25, 40–41)) ar patys pripažįsta, kad „reikia atlikti specialius tyrimus“ norint nustatyti, „kokią dalį Didžiojo karo veteranai sudarė tarp mobilizuotų į Lietuvos kariuomenę“ (p. 102). Kitais atvejais knygoje pateikiami apibendrinti teiginiai, paimti iš kitų autorių darbų, kurie, recenzento nuomone, dar nėra pakankamai empiriškai pagrįsti. Kaip tokių apibendrintų teiginių pavyzdį galėčiau paminėti tezę apie tai, kaip priverstinis ar savanoriškas pasitraukimas iš gimtojo krašto konsolidavo lietuvių visuomenę (p. 128, 134).

Antrame skyriuje „Didžiojo karo prasmų paieškos ir patirčių sureikšminimas“ iš pradžių analizuojama, kaip šiose visuomenėse organizavosi ir kaip Didįjį karą sureikšmi-

² Žr. V. Žalys, *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* = *Ringens um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*, Lüneburg, 1993.

³ Rašydami apie nacionalinius dalinius Rusijos kariuomenėje (p. 31) autoriai neteisingai nurodė, kad Mykolas Rōmeris tarnavo lenkų legione Rusijos kariuomenėje. Šis Lietuvos visuomenės veikėjas iš tiesų tarnavo lenkų legione Austrijos kariuomenės sudėtyje.

no įvairios karo patirčių bendruomenės (karo veteranai, buvę pabėgėliai ir pan.). Kraštų atstatymas aptariamas atskirame poskyryje. Nors šioje srityje knygos autoriai randa svarbių skirtumų, tačiau identifikuoja ir nemažai Rytų Prūsijos ir Lietuvos visuomenių panašumų: panašios karo veteranų socialinio aprūpinimo problemos, panašiai nesuteikiamas pageidaujamas statusas, nepripažįstami nuopelnai. Monografijoje konstatuojama, kad abiejose visuomenėse karo patirčių bendruomenių balsas buvo girdimas, tačiau viešajame diskurse karo patirtis konstravo elitiniai sluoksniai (pavyzdžiui, apie karinę tarnybą paprastai pasakodavo aukštesnio rango karininkai; be to, įvairių liudijimų pasirodymo dinamika priklausydavo nuo politinės situacijos, o neretai – ir nuo tarptautinės konsteliacijos, ypač nuo Lietuvos ir Vokietijos santykių (žr., pavyzdžiui, p. 240–241)

Paskutiniame antro skyriaus poskyryje „Karo prasmių beiėškant“ aptariami dominuojantys naratyvai. Rytų Prūsijoje oficialiajame diskurse daugiausia dėmesio buvo skiriama „rusų įsiveržimui“, taip sureikšminant Paulo von Hindenburgo vaidmenį. O Lietuvoje, kaip parodyta recenzuojamoje knygoje, daugiausia dėmesio dominuojančiame naratyve teko ne kariniams veiksams ar paprastų gyventojų patirtims, bet lietuvių visuomenės veikėjų pastangoms sukurti (atkurti) tautinę valstybę. Šiame pasakojime daugiausia buvo kalbama apie Lietuvos tarybos, Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti ar pavienių visuomenininkų veiklą (p. 294–295). Po Jono Basanavičiaus mirties 1927 m. tame didžiajame pasakojime vis daugiau vietos pradedama skirti Antano Smetonos vaidmeniui (p. 372). Apskritai monografijos autoriai pastebi, kad trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje politinis ir intelektualinis elitas vis stipriau bandė formuoti ir diegti vieną pasakojimą apie Didįjį karą (p. 373).

Palyginę bendruomenių patirtis ir kaip jos sureikšmino tam tikrus karo aspektus su visuomenių elitų diegtu didžiuoju pasakojimu apie karą, knygos autoriai prieina prie išvados, kad „vyraujantis istorinis pasakojimas apie Didįjį karą sunkiai pretendavo atlikti funkciją, kurią tokie pasakojimai paprastai atlieka – konsoliduoti visuomenę“ (p. 395).

Recenzijos pabaigoje dar reikia pažymėti, kad šis keturių Klaipėdos universiteto istorikų parengtas lyginamasis tyrimas iš tiesų yra puiki mokslinė monografija. Knygos struktūra logiška, mokslinė problema aiškiai suformuluota, rišlus pasakojimas, panaudota daug pirminių šaltinių, išvados logiškos bei pagrįstos. Nors ją rengė keturi tyrinėtojai, Vasilijaus Safronovo dėka (žr. p. 7) ši knyga yra vientisas pasakojimas, galintis sudominti ne tik mokslininkus, bet ir istorija besidominčius asmenis.

Darius Staliūnas
(Lietuvos istorijos institutas)

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 2. – 2019. – 238 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų antrojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 2

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 11 19. 16,78 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius